

Krzysztof Jaskuła
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin
camel@kul.pl

UWAGI O ELIZJI SPÓŁGŁOSEK WARGOWYCH WE WSPÓŁCZESNEJ POLSZCZYŹNIE MEDIÓW

Słowa klucze: elizja, spółgłoska, wargowa, spalatalizowana, kontekst interwokaliczny, dyftongizacja, język mediów, poprawność artykulacji
Keywords: elision, consonant, labial, palatalized, intervocalic context, diphthongization, media language, correct articulation

Wstęp

Pośród zmian, które użytkownicy języka polskiego wprowadzają w życie świadomie lub – częściej – nieświadomie, można wymienić zmiany składniowe, leksykalne i fonetyczne. Mówiący po polsku coraz rzadziej zwracają uwagę na poprawność składniową, nie przywiązują także wagi do właściwego używania form leksykalnych. Poprawność dykcji stała się anachronizmem i znaczenie w komunikacji ma obecnie głównie treść, nie zaś forma przekazu. Powyższe spostrzeżenia są powszechnie znane, a zatem nie będą tu rozwijane.

W niniejszym artykule skupimy się na fonetyce, a w szczególności na zjawisku interwokalicznej elizji spółgłosek wargowych¹, które można zaobserwować w mowie codziennej użytkowników języka polskiego. Eliminacja tych dźwięków została zaobserwowana i opisana m.in. przez Leszka Biedrzyckiego (1978: 41–42, 66–67, 70–74) jako zjawisko powszechne w mowie potocznej, które nie występuje wszelako

---

¹ Termin *spółgłoska wargowa* jest tutaj skrótem myślowym i odnosi się do spółgłosek zarówno dwuwargowych, wargowo-welarnych, jak i wargowo-zębowych.

w mediach ani w sytuacjach oficjalnych, gdzie przywiązuje się wagę do poprawności artykulacji. W drugiej dekadzie XXI w. ani mowa codzienna zwykłych ludzi, ani wypowiedzi prezenterów radiowych i telewizyjnych nie są jednak wolne od tego coraz bardziej zauważalnego procesu „spłaszczania” artykulacji wyrazowej kosztem nagminnego pomijania głoski [w] i innych spółgłosek wargowych².

Zestawienia i analizy zawarte w tym artykule różnią się pod wieloma względami od obserwacji Biedrzyckiego. Przykłady pojawiające się niżej zostały zebrane przez autora niniejszego artykułu wyłącznie z telewizji i radia (w latach 2011–2017), a przykładowe wyrazy zostały użyte przez dziennikarzy, komentatorów, aktorów, polityków oraz specjalistów od różnych dziedzin, niejednokrotnie mających stopnie naukowe. Jest to zarazem kontynuacja badań już opublikowanych (Jaskuła 2014). Zaproponowana w artykule transkrypcja zgodna jest z międzynarodowym alfabetem fonetycznym IPA³. Oprócz przyjmowanych powszechnie dla języka polskiego symboli samogłoskowych zaproponowany został w sylabach nieakcentowanych symbol [ə] reprezentujący samogłoskę centralną szwa, zredukowaną i pozbawioną cech unikalnych, typowych dla wokoidalnych segmentów znajdujących się na obrzeżach skali samogłosek według Jonesa sprzed około stu lat⁴.

Elizja półsamogłoski wargowo-welarnej

Najczęściej spotykanym rodzajem elizji jest ten, który dotyczy półsamogłoski wargowo-welarnej [w] występującej między samogłoskami. Pojawia się on niemal regularnie w czasownikach w czasie przeszłym we wszystkich rodzajach gramatycznych.

(1)

rodzaj męski

wziąłem [vʒɔɐm]

rodzaj żeński i nijaki

wzięłam [vʒɛam]

2. Inne przykłady niestaranności fonetycznej we współczesnych mediach elektronicznych zob. np. Oczkoś 2007; Smoleń 2008; Tambor 2010.

3. IPA proponuje od wielu lat, by niesylabiczne [ɨ] i [ʉ] zapisywać fonetycznym alfabetem jako [j] oraz [w]. Symbol [w] nie jest jednoznacznie rozumiany w świecie polskich językoznawców. Według niektórych (np. Ostaszewska, Tambor 2000: 41) [w] reprezentuje półsamogłoskę welarną (tylnojęzykową). W transkrypcji IPA jest to półsamogłoska labialno-welarna, natomiast półsamogłoskę welarną wyraża symbol [ʉ]. Jest to dźwięk mowy niezwykle rzadko występujący w językach świata (Ladefoged, Maddieson 1996: 322), natomiast cała literatura anglojęzyczna o języku polskim traktuje symbol [w] jako półsamogłoskę wargowo-welarną (np. Gussmann 2007).

4. Daniel Jones (1917) zaproponował tzw. *Cardinal Vowel Scale* jako ramowy schemat samogłosek typowych, kardynalnych, głównych, z których każdy język wykorzystuje te, które są dla niego odpowiednie według użytkowników. Wszystkie samogłoski w każdym języku mieszczą się w trajektorii Jonesa. A zatem użytkownicy wszelkich języków, nawet chińskiego i japońskiego, gdzie nie ma alfabetów i funkcjonują sylabariusze, mogą się wypowiadać wzajemnie na temat języków obcych, zob. www.youtube.com/watch?v=6UIAe4pI74.

<i>zobaczyłem</i> [zobaʈʃiəm]	<i>zobaczyłam</i> [zobaʈʃiam]
<i>usłyszałem</i> [uswiʃaəm]	<i>usłyszałam</i> [uswiʃaam]
<i>widziałeś</i> [viʈdzaēc]	<i>widziałaś</i> [viʈdzaac]
<i>dodałeś</i> [dɔdaēc]	<i>dodałaś</i> [dɔdaac]
<i>wychodziłem</i> [vixɔʈdziəm]	<i>wychodziłam</i> [vixɔʈdziam]
<i>zaczęłem</i> [zaʈʃɔəm]	<i>zaczęło (się)</i> [zaʈʃɔ]
<i>wydałem</i> [viɔdaəm]	<i>wydało (się)</i> [viɔdaɔ]
<i>byłeś</i> [ʈbiēc]	<i>było</i> [ʈbiɔ]

Ten sam rodzaj pomijania półsamogłoski [w] spotykamy w rzeczownikach.

(2)	
<i>szkoła</i> [ʃkɔa]	<i>małostkowość</i> [maest'kɔɔɕtɕ]
<i>tobolek</i> [tɔ'bɔæk]	<i>kołowanie</i> [kɔɔ'vape]
<i>poniedziałek</i> [pɔɲe'dzaæk]	<i>położenie</i> [pɔɔ'ʒɛɲɛ]
<i>przedziałek</i> [pʃɛ'dzaæk]	<i>połączenie</i> [pɔɔn'tʃɛɲɛ]
<i>pyłek</i> [piæk]	<i>opieszczość</i> [ɔpi'e'ʃaɕtɕ]
<i>działalność</i> [ɔza'alnɔɕtɕ]	<i>dbałość</i> [ɔbaɕtɕ]
<i>czoło</i> [tʃɔ]	<i>społeczeństwo</i> [spɔɔ'tʃɛɲstfɔ]
<i>ciało</i> [tɕaɔ]	<i>palczka</i> [paɛtʃka]

Elizję [w] można zaobserwować również w przymiotnikach, niezależnie od rodzaju gramatycznego.

(3)	
<i>mała</i> [maa]	<i>małe</i> [maə]
<i>cała</i> [tsaa]	<i>całe</i> [tsaə]
<i>biała</i> [b'iaa]	<i>biały</i> [b'iai]

Podsumowując powyższe przykłady, można stwierdzić, że [w] jest pomijane głównie w formach czasownikowych czasu przeszłego, nieco rzadziej zaś w rzeczownikach lub przymiotnikach. Niewątpliwie wpływ na to ma duża częstotliwość występowania czasowników w czasie przeszłym z zakończeniami *-łam*, *-łem* etc. W pracach Aleksandra Zajdy (1977) i Bogusława Dunaja (1981) odnajdujemy podobne obserwacje. Dunaj (ibid.) uważa, że elizja znacznie częściej występuje w języku nieoficjalnym i w wymowie allegro. W niedawno wydanej pozycji (Dunaj 2015: 45) obserwuje jednak nasilenie się tendencji do zanikania [w] również w języku oficjalnym. Okazjonalnie można ten proces zauważyć również w wyrazach typu *naokoło* [naɔ'kɔɔ] lub *dookoła* [dɔɔ'kɔa]. Należy także wspomnieć, że akcent wyrazowy wydaje się nie mieć żadnego wpływu na elizję [w], gdyż ta głoska może zostać pominięta zarówno w sylabie akcentowanej, jak i nieakcentowanej.

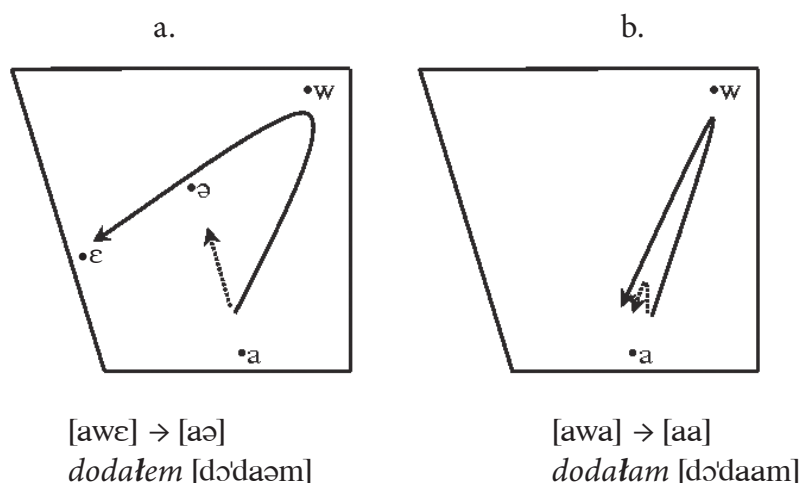
5 W takich przypadkach Biedrzycki (1978: 66) stosuje dwie samogłoski typu *ash* [æ], np. *rozmawiałem* [rozmaɪ'æəm]. W innych przykładach w tempie allegro Biedrzycki używa sekwencji dwu samogłosek szwa [ə].

Jeśli chodzi o szczegółowy kontekst interwokaliczny, półsamogłoska [w] jest pomijana, gdy samogłoską poprzedzającą jest [a], [i], [ɛ] lub [ɔ], rzadziej zaś [i], natomiast w kontekście prawostronnym w transkrypcji występuje wówczas [a], [ə] lub [ɔ].

Interesujący wydaje się fakt, że w pobliżu pomijanej głoski [w] rzadko występuje jej najbliższa artykulacyjnie samogłoska [u]. Najwyraźniej obecność bardzo zbliżonej głoski uniemożliwia lub utrudnia elizję [w] i z tego względu przykłady takie jak *czułem* [tʃuəm] czy *czułam* [tʃuam] nie są powszechnie spotykane. Może się to również wiązać z występowaniem w polszczyźnie tendencji przeciwnej, tzn. dodawania nagłosu do sylaby, w której występuje samogłoska przymknięta [ɯ], w IPA [w]. Ten proces (wstawianie spółgłoski hiatowej lub labializacja) zauważyli m.in. Aleksander Zajda (1977), Stanisław Urbańczyk (1979), Henryk Duda (2009) i Jolanta Szpyra-Kozłowska (2002, 2012) w wyrazach takich jak *statua* [sta'tuwa], *kakao* [ka'kawɔ], *sytuacja* [sɪtu'watsja], *aktualny* [aktu'walny]. Można tu dodać wyrazy takie jak *wideo* [vɨ'dewɔ] czy *wizualny* [vɨzu'walny]. Należy zauważyć, że w przypadku *statuy* częsta jest forma mianownika liczby mnogiej w postaci [sta'tuwi]. Dyskusyjne jest, czy mamy tu do czynienia z pełną głoską [w], czy też jedynie ze słabym elementem labialnym [ʷ], np. [sta'tuʷa]. W mediach można też często usłyszeć, że jacyś turyści przebywali na *Statule [sta'tule] *Wolności*, gdzie regularna wymiana [w]–[l] jest oczywistością dla przeciętnego użytkownika języka. Podobne zjawisko (tzw. prejotacja) występuje jednak również w przypadku drugiej polskiej półsamogłoski [j] w bezpośrednim sąsiedztwie samogłoski [i], np. *klient* ['klijɛnt], *triumf* ['trijumf]. W tym miejscu warto wszakże odnotować, że [j] nie ulega elizji w mowie potocznej z wyjątkiem sytuacji, gdy użytkownik znajduje się w stanie odurzenia lub nietrzeźwości, co można zaobserwować podczas rozmaitych uroczystości, zarówno oficjalnych, jak i prywatnych.

Zilustrowany rodzaj uproszczenia lub spłaszczenia artykulacji przypomina tzw. dyftongizację tryftongów występującą w języku angielskim, opisaną i przedstawioną graficznie przez Alfreda Charlesa Gimsona (1980: 139–142). W angielszczyźnie zamiast regularnych form [flaʊə] *flour* – ‘mąka’ lub [paɪə] *pyre* – ‘stos’ spotykamy odpowiednio formy takie jak [fla:ə] i [pa:ə]. Według Gimsona tryftongi są często w mowie potocznej redukowane do dyftongów, gdy druga część tryftongu jest samogłoską przymkniętą, jej odległość na skali samogłosek od elementu pierwszego jest znaczna i artykulacja obu części wymaga wysiłku polegającego na gwałtownej zmianie położenia języka. Gdy wysiłku brak, następuje kontrakcja. Analogicznie można zilustrować sytuację w języku polskim.

(4)

A więc zamiast zmieniać pozycję języka z niskiej na wysoką i z powrotem, użytkownicy polszczyzny preferują centralizację, a *de facto* dyftongizację (4a) lub wydłużanie samogłoski oryginalnie występującej przed głóską [w] przez ściągnięcie dwóch samogłósek [a] (4b). Redukcja półsamogłoski [w] w stylu allegro jest zatem fonetycznie uwarunkowana i artykulacyjnie uzasadniona. Tambor (2010: 31) wspomina w podobnych przypadkach o tzw. „syndromie nieruchomej górnej wargi”, który jest znany wśród polskich fonetyków i którego efektem bywają rozmaite artykulacyjne niedociągnięcia.

Eliminacja innych spółgłósek wargowych⁶

O wiele bardziej interesującym zjawiskiem jest jednak elizja innych spółgłósek wargowych, o których wspomina również Dunaj (2015: 44–45). Pierwszą z nich jest spalatalizowana wargowo-zębowa spółgłóska trąca [v^j]. Po jej pominięciu element palatalizujący wyrażony w transkrypcji jako [j] niejednokrotnie pozostaje, ale jego eliminacja jest również normą. Samogłóskami następującymi po wyrzuceniu [v^j] są [ɛ] oraz [i], o ile sylaba jest akcentowana, albo [ə]. Akcent nie wpływa na możliwość elizji, która również w tym przypadku najczęściej pojawia się w formach czasownikowych.

6 Wszelkie spostrzeżenia i wstępne analizy obarczają odpowiedzialnością autora niniejszego artykułu. Nie przeprowadzono tu badań laboratoryjnych. Większość wyników przedstawiona została przez Jaskułę (2013) na międzynarodowej konferencji fonologiczno-fonetycznej APAP – „Approaches to Phonology and Phonetics” (UMCS, Lublin, 21–23 czerwca 2013), gdzie grono fonetyków i fonologów nie zgłosiło zastrzeżeń do niniejszych obserwacji. Część badań (Jaskuła 2015) znalazła się również w treści prezentacji na konferencji „Formal Description of Slavic Languages” 11 (Universität Potsdam, Poczdam, 2–4 grudnia 2015). Trafność spostrzeżeń zawartych w tym artykule została również zweryfikowana na wewnętrznych konferencjach anglistycznych KUL oraz podczas wykładów dla polskich studentów anglistyki KUL w latach 2012–2014.

(5)

powiem [pɔəm] lub [pɔ'əm]   nigdy [pɔjem] *pojem*
dowiem (się) [dɔəm] lub [dɔ'əm] etc.   nigdy [dɔjem] *dojem*
odpowiem [ɔt'pɔəm]
powiedziałbym [pɔ'edzawbim]
powiedzmy [pɔ'etsmi]
powinniśmy [pɔ'ɪɲɲicmi]

Inne formy leksykalne nie są jednak całkowicie wolne od elizji spółgłoski [vʲ].

(6)

<i>powietrze</i> [pɔ'etʃɛ]	<i>opowieść</i> [ɔ'pɔɛtɕ]
<i>odpowiedź</i> [ɔt'pɔɛtɕ]	<i>człowiek</i> [tɕwɔɛk]
<i>pewien</i> [pɛən]	<i>sportowiec</i> [spɔrtɔɛts]
<i>sprawiedliwy</i> [sprɛ'dlivɨ]	<i>oczywiście</i> [ɔtɕɪtɕɛ]
<i>odpowiedzialny</i> [ɔtpɔɛ'dʒalni]	<i>rzeczywiście</i> [ʒɛtɕɪtɕɛ]

W powyższych przykładach artykulacyjne spłaszczenie nie wydaje się zadowalającym uzasadnieniem eliminacji głoski [vʲ], gdyż jest ona spółgłoską trącą, posiadającą znacznie więcej cech spółgłoskowych niż półsamogłoska [w]. Jedynym jednak wyróżnikiem łączącym te głoski jest tożsame lub niemal identyczne miejsce artykulacji.

Następnym dźwiękiem, który niejednokrotnie ulega elizji, jest dwuwargowa nosowa spółgłoska spalatalizowana [mʲ]. Również tutaj element palatalizujący [j] może pozostać słyszalny po usunięciu elementu nosowego.

(7)

a.	b.
<i>pamiętam</i> [pa'entam] lub [pa'ɪentam]	<i>natomiast</i> [na'tɔɛst]
<i>pamiętałem</i> [paɛntaəm] lub [pa'ɛntaəm] etc.	<i>zamiast</i> ['zaɛst]
<i>pamiętka</i> [pa'ɔntka]	<i>pomiędzy</i> [pɔ'ɛndʒɨ]

Wiele powyższych wyrazów (7a) należy do tej samej rodziny semantycznej. Obecność innych słów (7b) w tej grupie świadczy jednak o tendencji usuwania spółgłoski nosowej [mʲ] w pozycji pomiędzy samogłoskami.

Spalatalizowane [b], czyli [bʲ], niezbyt często występuje jako segment poddający się elizji, chociaż sporadycznie można zaobserwować ten proces, np. w *potrzebie* [pɔtɕɛ'ɪɔ], w *niebie* [ɲɛ'ɪɔ].

Okazjonalnie eliminowane są w mowie potocznej i polszczyźnie mediów również niespalatalizowane interwokaliczne spółgłoski wargowe takie jak [v], [b], [m] lub nawet [f], chociaż takie przypadki ograniczają się z reguły do słów wymienionych niżej.

(8)

ponieważ [pɔ'ɲɛəʃ]

słowo ['swɔɔ]

obywatel [ɔbɪ'atɛl]

śpiewać ['ɕpʲɛəɕ]

pracować [pra'tsɔatɕ]

analizować [anali'zɔatɕ]

przewodniczyć [pʃɛɔd'ɲitʃɪɕ]

sama ['saa]

potrzeba [pɔ'tʃɛə]

zobaczyć [zɔ'atʃɪɕ]

wybaczyć [wɪ'atʃɪɕ]

profesjonalny [prɔɕsjo'nalni]

profesor [prɛ'sɔɾ]⁷
profesja [prɛ'sja]

W powyższych przypadkach spółgłoski wargowe są pomijane zgodnie z tymi samymi zasadami, które zaobserwowano przy elizji [w], tzn. w pozycji interwokalicznej. Najbardziej uderzający jest przykład elizji spółgłoski szczelinowej [f], gdyż jako jedyna jest ona bezdźwięczna i niezbyt pasuje do schematu. Spółgłoska [p] elizji nie ulega.

Eliminacja spółgłosek wargowych ma jednak pewne ograniczenia. W przykładach przedstawionych w (9a) elizja z reguły nie występuje.

(9)

a.

dowieść [dɔvʲɛɕɕ]

krawiec ['kravʲɛɕs]

wyłowię [vɪ'wɔvʲɛ]

latawiec [la'tavʲɛɕs]

wymięty [vɪ'mʲɛntɪ]

odkrywam [ɔt'krɪvam]

b.

donieść [dɔɲɛɕɕ]

kraniec ['krapɛɕs]

wyłonię [vɪ'wɔɲɛ]

latanie [la'taɲɛ]

wyjęty [vɪ'jɛntɪ]

odkryłam [ɔt'krɪam]

W (9a) wymienione są wyrazy, w których spółgłoski wargowe [vʲ], [mʲ] oraz [v] w zasadzie nie ulegają elizji. Należy przypuszczać, że brak tego procesu wiąże się z istnieniem podobnych słów w (9b), w których występują inne spółgłoski podniebienne, tzn. nosówka [ɲ] oraz półsamogłoska [j]. Ostatnia para przykładów powyżej przedstawia elizję [w] wobec jej braku w przypadku [v]. Nieobecność elizji [v] jest tu prawdopodobnie spowodowana potrzebą uniknięcia potencjalnej homofonii.

Ta ostatnia obserwacja stawia nas przed pytaniem o świadomość stosowania elizji w codziennej mowie słyszanej w mediach. W foniatrii i logopedii elizja, zwana inaczej mogilalią (Sołtys-Chmielowicz 1997: 113), należy do najczęściej spotykanych wad wymowy i jest, jako defekt, procesem nieświadomym. W fonologii elizja jest procesem spowodowanym rozmaitymi czynnikami diachronicznymi (np. *ablɔko > > *jabłko*, SEBor: 201) oraz synchronicznymi i przejawia się m.in. w obocznościach, np. *sen* – *snu*. W przypadku zjawisk opisanych wyżej nie mamy do czynienia ani

7 Taką wymowę we frazie *mój kolega profesor* dało się usłyszeć u Jana Miodka w edukacyjnym programie interaktywnym *Słownik polsko@polski* m.in. w marcu i wrześniu 2011 r., a także w następnych audycjach.

z wadą wymowy, ani z procesem czysto fonologicznym czy fonetycznym, lecz raczej z brakiem staranności.

Należy w tym miejscu przypomnieć, że zjawisko elizji lub pomijania pewnych segmentów fonetycznych zostało bogato opisane w polonistycznej literaturze przedmiotu. Wiele nieregularności zostało opisanych przez np. Witolda Mańczaka (1977, 2006), Bogusława Dunaja (1985, 1989, 2015) oraz Stanisława Urbańczyka (1979) i Henryka Dudę (2009) z polemiką Mańczaka (2010). Czasem w grę wchodzi oczywiście frekwencja, czyli częstość używania jakiegoś słowa. Tutaj jednak rodzi się pytanie, dlaczego np. słowo *telefon*, które młode (i nie tylko) pokolenie stosuje chyba najczęściej, gdy mowa o urządzeniach używanych codziennie, i które spełnia pewne przesłanki (interwokaliczna obecność segmentu [f]), nie jest nigdy wymawiane jako *[tɛl'ɛɔn]⁸.

Jako obserwator języka w mediach nie mogę przeprowadzić badań wymowy redaktorów, moderatorów ani polityków lub ekspertów zapraszanych do studia, gdyż każdy użytkownik języka zawsze się pilnuje w kwestii wymowy, kiedy wie, że jest badany lub obserwowany. Język żywy i obserwowany nieoficjalnie jest tutaj najistotniejszy.

Słabość półsamogłoski [w]

Christina Bethin (1992) odnotowuje fakt, iż sonoranty polskie są nierzadko opuszczane, gdy poprzedza je spółgłoska właściwa (obstruent).

(10)

a.

rzekł [ʒɛk]

plótl [plut]

szedł [ʃɛt]

zmysł [zmis]

wlazł [vlas]

b.

módl [mut]

wiatr [vʲat]

mechanizm [mɛ'xapɪs]

wydm [vit]

pleśń [plɛɕ]

c.

jabłko [japkɔ]

piosnka [piɔska]

rzekłby [ʒɛkbi]

Najczęściej pomijaną spółgłoską na końcu wyrazu (10a) jest [w]. Według Bethin (ibid.) pomijane są również inne sonoranty, np. [l], [r], [m], [ŋ], jak widzimy w (10b). Ich elizja jest wszelako o wiele rzadsza, co wynika z tego, że częstotliwość ich występowania w tej pozycji jest znacznie niższa. W (10c) obserwujemy pomijanie sonorantów między spółgłoskami. Jest to zjawisko mniej powszechne, ale i tutaj [w] ulega elizji. Podobne procesy, gdzie niektóre rezonanty są opisywane jako znajdujące się

8 Według wyników badań przeprowadzonych na grupie trzydziestu uczniów VI klasy szkoły podstawowej i trzydziestu studentów II roku anglistyki w czerwcu 2017 r. najczęściej używanym wyrazem spośród tych, które są nazwami przedmiotów codziennego użytku, jest *telefon*.

poza regularnym metrum, czyli niemieszczące się w regularnie obserwowanej w polszczyźnie sylabie, zauważa Zajda (1977), a opisuje i analizuje Jerzy Rubach (1997).

Wargowo-welarna półsamogłoska [w] wydaje się zatem najczęstszym segmentem fonologicznym, który zostaje usunięty w wymowie zarówno w pozycji interwokalicznej, jak i na końcu wyrazu⁹.

Aspekt fonologiczny

W tradycyjnym podejściu fonologii, która uznaje pojęcia fonemu i cech dystynktywnych, można założyć, że obserwujemy proces elizji większości fonemów określanych cechami [+wargowy] oraz [+dźwięczny] ([+labial] i [+voice]). Jednakże skoro mamy do czynienia z wyjątkami, np. [f], jako spółgłoska bezdźwięczna, jest eliminowane sporadycznie (lecz nie ma to miejsca, gdy [f] jest spalatalizowane), natomiast niespalatalizowane [v], jako spółgłoska dźwięczna, z zasady musi być spalatalizowane, by ulec usunięciu, zastosowanie reguły fonologicznej uznającej większość byłoby wysoce niecelowe, gdyż osłabiałoby pożądaną generalizację. Eliminacja spółgłosek bezdźwięcznych jest nieczęsta, ale [f] zalicza się do tej grupy nieregularnie, zaś [p] nigdy. Spółgłoski [v] lub [m] częściej zanikają w mowie, gdy są spalatalizowane. To prowadzi do sytuacji, gdy zbyt wiele zmiennych komplikuje obraz całości i jedyną stałą – chociaż nie bezwzględną – jest szeroko pojęte wargowe miejsce artykulacji.

Z punktu widzenia fonologii rządu, bardziej nowoczesnego modelu teoretycznego (Kaye, Lowenstamm, Vergnaud 1990; Charette 1990; Harris 1994), modyfikowanego m.in. przez Edmunda Gussmanna (2007) i Eugeniusza Cyrana (2010), segmenty fonologiczne składają się z jednego tzw. elementu lub pierwiastka fonologicznego lub większej ich liczby. Elementy te nie mają charakterystyki binarnej +/-, jednak mogą być obecne lub nieobecne w reprezentacji fonologicznej. Przykładowo, modelowe samogłoski [a], [i], [u] zawierają odpowiednio elementy {A}, {I}, a także {U}, natomiast klasyczne samogłoski [e] i [o] składają się z kombinacji {A, I} oraz {A, U}.

Jeśli chodzi o spółgłoski, typowe polskie [p] zawiera elementy {ʔ} – zwarcie, {U} – wargowe miejsce artykulacji, a także {h} – szum, podczas gdy polskie [b] posiada dodatkowo element {L} odpowiedzialny za dźwięczność. Segmenty nosowe charakteryzuje element {N}, a spalatalizowane zawierają dodatkowo pierwiastek {I}. Cały inwentarz spółgłosek wargowych ulegających elizji wraz ze składem elementarnym znajduje się w tabeli poniżej:

(11)

[w]	[v]	[f]	[b]	[m]	[vʲ]	[mʲ]	[bʲ]
{U}	{U, h, L}	{U, h}	{U, h, ʔ, L}	{U, N}	{U, h, L, I}	{U, N, I}	{U, h, ʔ, L, I}

9 Relatywna słabość [w] w innych językach wspomniana jest w następnej sekcji.

Jak widać powyżej, najuboższym w sensie elementarnym segmentem wargowym jest półsamogłoska [w], która zawiera jeden element {U}. W rozumieniu fonologii rządu, gdzie elizja może być wynikiem lenicji, lenicja zaś postrzegana jest jako utrata jednego bądź kilku elementów, nie jest to zjawisko zaskakujące.

Podobne procesy zarówno diachroniczne, jak i synchroniczne spotykane są w innych językach. W mojej książce (Jaskuła 2006) przedstawiam diachroniczny opis interwokalicznych lenicji spółgłoskowych w historii języka irlandzkiego. Osłabieniu artykulacyjnemu ulega tam większość spółgłosek, ale jedynym segmentem, który ulega elizji, jest [w]. Z uwagi na założenie, iż zawiera on tylko jeden element {U}, lenicja jedynego elementu powoduje fonetyczny zanik całego segmentu, podobnie jak we współczesnej polszczyźnie. Należy jednak zauważyć, że w prehistorii języka irlandzkiego interwokaliczna lenicja była regularna, podobnie jak utrata jednego elementu, co skutkowało zmianami systemowymi, np. [t] > [θ], [b] > [v], w których niemal każda spółgłoska znajdująca się między samogłoskami lub między samogłoskami i rezonantami ulegała degradacji z punktu widzenia siły artykulacji. We współczesnej polszczyźnie takiej regularności nie da się zaobserwować. Nigdy [b] nie zmienia się w [v] w pozycji interwokalicznej ani też [k] nie staje się [x]. Cała możliwa systemowo gama osłabień artykulacyjnych ogranicza się do elizji pod warunkiem, że takowej ulega spółgłoska, którą cechuje wargowe miejsce artykulacji.

Uwzględniając skład elementarny wszystkich powyższych polskich spółgłosek, które w mniejszym lub większym stopniu są elidowane, musimy zauważyć, że wszelkie regularności są niełatwe do klasyfikacji. Skoro segment o składzie jednego elementu ulega elizji, następne w kolejności powinny być dźwięki mowy, które zawierają dwa pierwiastki fonologiczne, np. [f]. Tak się jednak nie dzieje albo też takie zjawisko występuje rzadko. Nietypowy jest również fakt, że czasem to spółgłoski neutralne, innym zaś razem głównie spalatalizowane podlegają procesowi eliminacji. Wydaje się więc, że również fonologia rządu nie jest modelem, który można z powodzeniem zastosować do opisu przedstawionych powyżej nieregularności.

Wnioski

Powyższy opis nie jest analizą fonologiczną *sensu stricto* z uwagi na to, że żadnej fonologicznej regularności nie można tu przedstawić ani udowodnić w sposób naukowy. Mamy jednak do czynienia z bardzo wyraźną, ekspansywną, by nie powiedzieć agresywną tendencją fonetyczną, z mowy potocznej przenoszącą się stopniowo do świata mediów i elit, który zgodnie z dawnym założeniem powinien być wolny od kolokwializmów i operować językiem o najwyższym stopniu poprawności. Jeśli tendencja zaobserwowana powyżej się utrzyma, istnieje wszelako możliwość, że system fonologiczny języka polskiego ulegnie (nie)znacznym modyfikacjom.

Mowa potoczna wkroczyła do świata mediów audiowizualnych XXI stulecia na masową skalę i obraz prezentera wiadomości, który traktuje słowo *satelita* jako rzeczownik rodzaju żeńskiego, albo też moderatora programu publicystycznego wypowiadającego frazę *pragnę zwrócić na fakt, że...* (sic!) przestaje powoli razić oko widza i ranić ucho słuchacza. Mało kto zwraca na to *nomen omen* uwagę. Elizja spółgłosek wargowych jest zaś fonetyczną ilustracją postępujących zmian językowych. Jest to najwyraźniej odzwierciedlenie dwóch faktów współczesnego świata. Po pierwsze, odbiorca nie przywiązuje wagi do jakości przekazu i koncentruje się na meritum, o ile w ogóle na czymś się skupia. Po drugie, osoby pełniące funkcję prezenterów, ale również aktorzy i ludzie zapraszani do wypowiedzi w roli ekspertów przestali oddzielać mowę potoczną spoza mediów od tej, która jest niekoniecznie wyszukana i sztuczna, ale niewątpliwie staranniejsza. Z pewnością ta druga obowiązywała w mediach w czasach Biedrzyckiego...

Literatura

- BETHIN C., 1992, *Polish Syllables. The Role of Prosody in Phonology and Morphology*, Columbus.
- BIEDRZYCKI L., 1978, *Fonologia angielskich i polskich rezonantów. Porównanie samogłosek oraz spółgłosek rezonantowych*, Warszawa.
- CHARETTE M., 1990, *Licence to Govern*, „Phonology” 7, nr 1, s. 233–253.
- CYRAN E., 2010, *Complexity Scales and Licensing in Phonology*, Berlin – New York.
- DUDA H., 2009, Czy wymowa [naŭka] tłumaczy się „nieregularnym rozwojem fonetycznym spowodowanym frekwencją”? „Kwartalnik Językoznawczy” nr 1, s. 1–8.
- DUNAJ B., 1981, *Realizacja spółgłosek w pozycji interwokalicznej w języku polskim*, „Zeszyty Naukowe UJ”, „Prace Językoznawcze” nr 70: *Studia nad polszczyzną mówioną Krakowa* 1, s. 45–56.
- DUNAJ B., 1985, *Grupy spółgłoskowe współczesnej polszczyzny mówionej (w języku mieszkańców Krakowa)*, Kraków.
- DUNAJ B., 1989, *Język mieszkańców Krakowa*, cz. 1: *Zagadnienia teoretyczne, fonetyka, fleksja*, Warszawa.
- DUNAJ B., 2015, *Gramatyka współczesnego języka polskiego*, cz. I: *Fonetyka i fonologia*, Tarnów.
- GIMSON A.C., 1980, *An Introduction to the Pronunciation of English*, London.
- GUSSMANN E., 2007, *The Phonology of Polish*, Oxford.
- HARRIS J., 1994, *English Sound Structure*, Oxford.
- JASKUŁA K., 2006, *Ancient Sound Changes and Old Irish Phonology*, Lublin.
- JASKUŁA K., 2013, *Decadence of Labials in Polish – Phonetics or Phonology?* Referat wygłoszony na międzynarodowej konferencji fonologiczno-fonetycznej „Approaches to Phonology and Phonetics”, UMCS, Lublin, 21–23 czerwca 2013.
- JASKUŁA K., 2014, *Intervocalic Elision of Labials in Polish*, [w:] E. Cyran, J. Szpyra-Kozłowska (red.), *Crossing Phonetics-Phonology Lines*, Newcastle upon Tyne, s. 63–74.

- JASKUŁA K., 2015, *Sounds of Silence in Modern Polish*. Referat wygłoszony na międzynarodowej konferencji językoznawczej „Formal Description of Slavic Languages” 11, Universität Potsdam, Poczdam, 2–4 grudnia 2015.
- JONES D., 1917, *An English Pronouncing Dictionary*, London.
- KAYE J., LOWENSTAMM J., VERGNAUD J.-R., 1990, *Constituent Structure and Government in Phonology*, „Phonology” 7, nr 1, s. 193–231, [on-line:] <https://doi.org/10.1017/S0952675700001184>.
- LADEFOGED P., MADDIESON I., 1996, *The Sounds of the World's Languages*, Cambridge.
- MAŃCZAK W., 1977, *Słowiańska fonetyka historyczna a frekwencja*, Kraków.
- MAŃCZAK W., 2006, *Nieregularny rozwój fonetyczny spowodowany frekwencją*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” LXII, s. 173–177.
- MAŃCZAK W., 2010, *W sprawie wymowy nauka* [nauka], „Kwartalnik Językoznawczy” nr 1, s. 71–76.
- OCZKOŚ M., 2007, *Sztuka poprawnej wymowy, czyli o bełkotaniu i fałdunieniu*, Warszawa.
- OSTASZEWSKA D., TAMBOR J., 2000, *Fonetyka i fonologia współczesnego języka polskiego*, Warszawa.
- RUBACH J., 1997, *Extrasyllabic Consonants in Polish: Derivational Optimality Theory*, [w:] I. Roca (red.), *Derivations and Constraints in Phonology*, Oxford, s. 551–581.
- SEBOR W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005.
- SMOLEŃ S., 2008, *Wymowa lektorów i spikerów stacji RMF FM*, [w:] Z. Cygal-Krupa (red.), *Współczesna polszczyzna. Stan, perspektywy, zagrożenia*, Kraków – Tarnów, s. 197–205.
- SOŁTYS-CHMIELOWICZ A., 1997, *Klasyfikacje wad wymowy (dyslalii)*, „Audiofonologia” X, s. 111–116.
- SZPYRA-KOZŁOWSKA J., 2002, *Wprowadzenie do współczesnej fonologii*, Lublin.
- SZPYRA-KOZŁOWSKA J., 2012, *How the Syllable Has Revolutionized Modern Phonology*, [w:] K. Jaskuła, W. Malec (red.), *Linguistic Meetings across Borders*, Zamość, s. 197–211.
- TAMBOR J., 2010, *Nauczanie wymowy polskiej. Trudności różnych grup cudzoziemców*, [w:] A. Achtełik, M. Kita, J. Tambor (red.), *Sztuka i rzemiosło. Nauczyć Polski i polskiego*, t. 2, Katowice, s. 30–51.
- URBAŃCZYK S., 1979, *Tematy imienne zakończone na samogłoskę w języku polskim*, „Slavica Lundensia” 7, s. 51–57.
- ZAJDA A., 1977, *Problemy wymowy polskiej w ujęciu Słownika*, [w:] M. Karaś, M. Madejowa (red.), *Słownik wymowy polskiej PWN*, Warszawa – Kraków, s. XXXVI–XXXIX.

Remarks on the elision of labial consonants in contemporary Polish media

Summary

Intervocalic elision of labial consonants seems to be one of the most common types of distorting the pronunciation of contemporary Polish words in colloquial speech. This phenomenon was described by Biedrzycki (1978) as typical of everyday speech and unknown to media or in official situations. Now it has entered the world of electronic media on a large scale and has become something of a norm among television presenters as well as experts and actors. All of these speakers tend to employ articulatorily incorrect Polish in official situations. This paper includes a preliminary classification of contexts where the deletion of labials takes place, and as such it is a continuation of Jaskuła (2014).

Moreover, an attempt has been made to determine the reasons for elision. Analyses of similar phenomena which can be found in the phonological literature concerning both Polish and other phonological systems have also been taken into account with a view to discovering whether or not there is an interplay between phonetics and phonology in this respect.